

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1297>

Geliş Tarihi: 01.06.2018

Kabul Tarihi: 05.07.2018

ATATÜRK'ÜN ORTADOĞU POLİTİKASI

İlhan ÇELİKER*

Öz

Gerek Milli Mücadele döneminde gerekse bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye yüzünü Batı'ya çevirmiş ve Ortadoğu ülkeleri ile sınırlı bir ilişki içerisinde olmuştur. Ancak, Türkiye bulunduğu konum gereği bir Ortadoğu ülkesi idi ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile komşu idi. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bu komşularla var olan sorunlar belli bir ilişkiyi zaten zorunlu kılmıştır. M. Kemal Atatürk, sorunları çözmek ve işbirliğini geliştirmenin yollarını aramıştır. Atatürk, Ortadoğu ülkelerine karşı “Misak-ı Milli” kararları çerçevesinde Türkiye'nin çıkarlarının gerektirdiği bir politika izlemiştir. Musul, Hatay ve İran'la sınır sorunları bu dönemin en önemli konuları olmuştur.

Bu çalışmada, Atatürk döneminde Ortadoğu ülkeleriyle yaşanan sorunlar, geliştirilen ilişkiler, işbirlikleri ve Atatürk'ün izlediği politika incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Atatürk, Ortadoğu, Misak-ı Milli, Dış Politika.*

Atatürk's Midle East Policy

Abstract

Because of its main ideology, both during the period of national struggle and after independence, Turkey turned its face to the Westward and had a limited relationship with the countries of Middle East. However, Turkey was a country in the Middle East and was neighbor to other Middle East countries. After the foundation of the republic, the problems with these neighbors have been compulsory for a certain relationship. M. Kemal Atatürk searched for ways to solve problems and develop cooperation he followed a policy that considers the interests of Turkey against the

* Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi Tatvan Meslek Yüksek Okulu.

Middle Eastern countries in the frame work of “National Oath”. The border issues with Iran, Musul and Hatay have been the most important issues of this period.

In this study, the problems experienced with the countries of the Middle East developed relations, collaborations and Atatürk’s policy has been analyzed.

Key Words: *Atatürk, Middle East, National Oath, Foreign Policy.*

Giriş

M. Kemal Atatürk, 19 Mayıs 1919’da Milli Mücadeleyi başlatmak üzere Anadolu’ya geçtiği zaman, ülkenin içerisinde bulunduğu ağır şartlar¹ çok zorlu bir mücadelenin gerekliliğini göstermekteydi.

Atatürk Milli Mücadeleyi başlattığı dönemde, Birinci Dünya Savaşı yeni bitmiş, dünya devletleri savaş sonrası döneme hazırlanmaktaydı. Savaştan sonra dünya dengelerinde değişimler olmuş, ancak buna rağmen ağırlık merkezi Avrupa olmaya devam etmekteydi. Başta Almanya olmak üzere, yenik devletler büyük sıkıntılar içerisindeyken, galip gelen devletler de problemleri bir dönemi yaşamaktaydılar. Savaşta galip gelen İngiltere ve özellikle Fransa, mağlup ülkelerin bir daha savaşa kalkışamayacakları ortamı oluşturacak ve hukuken de savaşı bitirecek ağır şartlar taşıyan bir barış antlaşmasının tesis edilmesinin peşindeydiler.²

İtilaf devletleri, son yüzyıl içinde Osmanlı Devleti üzerinde gerçekleştirmek istedikleri emellerini gerçekleştirme fırsatı bulmuşlar ve savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Diğer yenilmiş olan ülkelere imzalattıkları barış antlaşmalarının bir benzerini, 10 Ağustos 1920’de Sevr’de Osmanlı Devleti’ne kabul ettirmişlerdir. Fakat, Anadolu’da Atatürk’ün önderliğinde başlayan Milli Mücadele, bu barış antlaşmasını geçersiz kılarak, Lozan’da 24 Temmuz 1923’te, karşılıklı görüşmelere dayanan bir barış antlaşmasının imzalanmasına yol açmıştır.³ Türkiye’nin tam bağımsız, özgür ve medeni bir ülke olmasını sağlayan bu sürecin başarısı, Atatürk’ün ve ekibinin izlediği başarılı dış politikanın sayesinde olmuştur.

¹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 1.

² Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 3.

³ Gülnihal Bozkurt, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/G%C3%BCnihal-BOZKURT-Atat%C3%BCrk-D%C3%B6nemi-T%C3%BCrk-D%C4%B1%C5%9F-Politikas%C4%B1.pdf>, (29.03.2018), s. 917; Gönübol-Kürkçüoğlu, *a.g.m.* s. 5.

Atatürk'ün takip ettiği dış politikanın temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:⁴

1. Atatürk dönemindeki Türk dış politikasının ana esası ülkenin tam bağımsızlığının sağlanması ve sürdürülmesi.

2. “Yurtta sulh, cihanda sulh” olarak simgelenen, tüm devletlere karşı barışçıl bir politikanın izlenmesi.

3. Uluslararası dengeyi bozan sömürgecilik ve emperyalizme karşı durarak, yeni bir dünya düzeninin kurulacağı gerçeğinin dikkate alınması.⁵

Atatürk, bu temel özellikler çerçevesinde sürdürdüğü dış politikasını şu ilkelere göre şekillendirmiştir: Gerçekçilik, barışçılık, bağımsızlık, güvenlik politikası ve ittifaklar sistemi, batıcılık, akılcılık.⁶

Atatürk, bu ilkeler tarafından şekillenen Türk dış politikasının temel amacını izahında; diğer halkların hukukuna saygı duyduklarını ve aynı şekilde kendilerinin de yaşama ve bağımsızlık haklarına saygı gösterilmesini beklediklerini, kendi sınırları içerisinde başkalarının işlerine karışmadan uygar bir millet olarak yaşamaktan başka bir gayelerinin olmadığını belirtmiştir. Türkiye olarak savaştan değil, sürekli barıştan yana olduklarını ve bu ilkeler çerçevesinde bütün dünya ülkeleri ile iyi ilişkiler ve dostluk içerisinde olmak istediklerini beyan etmiştir.⁷

Atatürk, 1 Mart 1921 tarihinde Meclis'in ikinci toplanma yılı konuşmasında ise, izlenen dış politikayı açık bir şekilde tarif etmiştir. İzledikleri dış siyasetin milletin menfaatlerinin gerektirdiği esasları ihtiva eden, tamamen

⁴ Atatürk dönemindeki, “Atatürk'ün dış politikası” aynı zamanda “Türk dış politikası” anlamına gelmektedir. Çünkü dış politikada genellikle son sözü Atatürk söylemiştir. Bkz. İlhan Uzgel, “Türk Dış Politikasının Oluşturulması”, *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 74; Hikmet Bayur da dış konularda bütün önemli kararların Atatürk'ün girişimiyle ya da onayıyla çıktığını belirtmektedir. Bkz. Hikmet Bayur, “Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün Dış Siyaseti”, *Türkler*, C. 16, Edt. H. Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 244.

⁵ Bayram Bayraktar, “Atatürk'ün Orta Doğu Politikası”, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BAYRAKTAR-Bayram-ATAT%C3%9CRK%E2%80%99%C3%9CN-ORTA-DO%C4%9EU-POL%C4%B0T%C4%B0KASI.pdf>, (E. T. : 29.03.2018).

⁶ Mustafa Yılmaz, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)”, *Türkler*, C. 16, Edt. H. Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 587-589; Gönülül-Kürkçüoğlu ise Atatürk'ün dış politikasının temel niteliklerini; Taktikte Uсталık, Gerçekçilik, Diyaloga Açık Olmak, Dünyü Bugünü Yarım Başarılı Kavrayış, Güvenilirlik, Kendi Gücüne Dayanma-Fakat Gerektiğinde İttifaklara Girme, Milliyetçiliği-İnsaniyetçiliği, Aktif Fakat Serüvencilikten Uzak Dış Politika, Batılılaşma Çabaları ve Sömürge Dünyasıyla İlgilenmesi olarak sıralamışlardır. Bkz. Gönülül-Kürkçüoğlu, *a.g.m.* s. 14-22.

⁷ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 663-664.

bağımsız ve serbest bir siyaset olduğunu, Büyük Millet Meclisi'nin ve onun hükümetinin savaşı ve maceraperest olmadığını, tam tersine barış ve selameti tercih ettiğini, özellikle insani ve medeni değerlerin hakim olmasına büyük önem verdiklerini, bu esaslar çerçevesinde gerek doğu ve gerekse batı dünyasıyla daima iyi ilişkiler ve dostane bağlar geliştirme arayışında olduklarını belirtmiştir.⁸

Atatürk'ün genel niteliklerini ve amaçlarını belirlediği dış politika, hem Milli Mücadele döneminde hem de Cumhuriyet döneminde, Ortadoğu ülkeleri için de geçerli olmuştur ve aynı şekilde uygulanmaya çalışılmıştır.

Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yaşadığı sorunlar, izlenen politikalar, yapılan görüşmeler ve antlaşmalar çalışmamızda ele alınmıştır. Bu dönemde Atatürk'ün Ortadoğu politikasının nasıl oluştuğu ve nasıl sonuçlar verdiği tespiti çalışılmıştır. Atatürk'ün Ortadoğu politikasını şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

1. Arap Ülkeleriyle İlişkiler

Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının temelini Misak-ı Milli kararları oluşturmuş ve bu kararların tam olarak yerine getirilmesi için çaba gösterilmiştir.⁹ Atatürk 1 Mart 1922 tarihinde meclisteki konuşmasında bu hususu bir kez daha ifade etmiştir. Atatürk, iç siyasette olduğu gibi dış siyasette de esas dayanaklarının Misak-ı Milli maddelerinden ibaret olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Misak-ı Milli kararlarına göre Arapların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi ilkesi benimsenmiştir. Fakat, Cumhuriyetin ilk yıllarında dış politikadaki bazı uygulamalar bu ilke ile çelişkiler içermiştir. Çünkü Türkiye'nin Lozan Antlaşmasını imzalaması, Misak-ı Milli'de savunduğu teze uygun olmayan bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Lozan Antlaşması'nın imzalanması, aynı zamanda Arap topraklarını işgal etmiş olan sömürgeci devletlerin bu topraklardaki egemenliklerinin de Türkiye tarafından kabul edilmesi ve dolayısıyla, bu durumun bir bakıma meşru hale gelmesini

⁸ TBMM Tutanak Dergisi (TD), D: 1, YY: 2, C: 9, B: 1, O: 2, 1 Mart 1921, s. 4.

⁹ Şerif Demir, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", *Turkish Studies*, Volume 6/3, s. 693-694.

¹⁰ TBMM TD, D: 1, YY: 3, C: 18, B: 1, O: 3, 1 Mart 1922, s. 11.

sağlamıştır. Böylece, Türkiye Batılı sömürgeci devletlerin Arap topraklarını egemenlikleri altında bulundurmalarına bir anlamda göz yummuştur.¹¹

Gerek Milli Mücadele döneminde gerekse bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye, esas ideolojisi gereği yüzünü Batı'ya çevirmiş ve başta Arap ülkeleri olmak üzere Ortadoğu ülkeleri ile sınırlı bir ilişki içerisinde olmuştur. Fakat, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile coğrafi, tarihi ve kültürel bağlarından dolayı bu ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna da gitmiştir. Türkiye, her ne kadar Batı'ya yönelme yönünde bir tercihte bulunmuş olsa da, coğrafi olarak değiştiremeyeceği gerçek; diğer Ortadoğu ülkeleriyle ortak sınırları olan bir Ortadoğu ülkesi olması idi. Diğer taraftan ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklar Türkiye'yi komşularıyla ilişkileri geliştirmeye mecbur kılmıştır.¹²

Türkiye, stratejik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla Batı'ya yakınlıkla Ortadoğu ülkelerinden de aynı oranda uzaklaşmıştır. Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerini geliştirmesi, çoğu Ortadoğu ülkesinde Türkiye'ye karşı olumsuz bir bakışın doğmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirememesinin diğer sebeplerinden biri de Türkiye'nin de bağımsızlığını daha yeni elde etmiş olmasıydı. Türkiye'nin bu dönemde Arap ülkelerine yönelik politikalarına şekil veren başka bir husus ise; Türkiye'nin, Arap ülkelerinin bağımsızlık çabalarına sadece fikir düzeyinde destek vermesi, fakat fiili bir eylemde bulunmamış olmasıydı.¹³

Arap dünyası ile ilişkilerin temelini sınırlarla ilgili sorunlar oluşturmuş ve karşılıklı münasebetler önce var olan sınır sorunlarının çözüme kavuşturulması esasına göre gelişmeye başlamıştır. Bölgedeki ülkelerin her birinin bağımsızlığını kazanmalarından sonra ise, bu ülkelerle ikili ilişkiler zamanla gelişmeye başlamıştır.¹⁴

2. Afganistan İle İlişkiler

Türkiye'nin Ortadoğu devletleri içerisinde ilk teması geçtiği ve yakın ilişkiler geliştirdiği devlet Afganistan olmuş ve iki ülke arasındaki ilişkiler

¹¹ Hasan Duran, Ahmet Karaca, "Tek Parti Dönemi Türk – Arap İlişkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 3, s. 207.

¹² Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 196.

¹³ Duran-Karaca, *a.g.m.*, s. 205-206.

¹⁴ Duran-Karaca, *a.g.m.*, s. 208.

sürekli olumlu yönde gelişmiştir.¹⁵ 1920’de Ankara hükümeti Abdurrahman Bey’i Kabil’e temsilci olarak atamıştır. Daha sonra 1 Mart 1921’de Moskova’da bulunan Türk heyeti ile Afgan heyeti arasında, Sovyet Rusya’nın isteği ve desteği ile bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye Afganistan’ın bağımsızlığını tanımış ve aynı zamanda Afganistan’a kültürel ve teknik destek sağlamayı taahhüt etmiştir.¹⁶

Sonraki yıllarda iki ülke arasında karşılıklı büyükelçilerin atanması ve gelişen ilişkilere paralel olarak, Afganistan Kralı Amanullah 1928 yılı Mayıs ayında Türkiye’yi ziyaret etmiş ve Ankara’da Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması 25 Mayıs 1928 tarihinde imzalanmıştır.¹⁷

Türkiye’nin Afganistan ile geliştirdiği bu ilişkide iki temel amaç ön plana çıkmıştır: Birincisi, 1920 yılında Türkiye’nin Yunanistan ile savaş halinde olması, Ankara’nın Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirme gereğini ortaya çıkarmış ve Türkiye bu işbirliğini gerçekleştirmek istemiştir. İkinci amaç ise, İngiltere’nin bölgedeki menfaatlerine zarar vermek ve engel olmak içindir. Çünkü, İngiltere’nin hem Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasında önemli bir rolü olduğu gibi, hem de Türkiye’nin savaştığı Yunanistan’a her türlü desteği olmuştur.¹⁸

3. İran İle İlişkiler ve Saadabad Pakti

Milli Mücadele döneminde, Türkiye Afganistan ile geliştirdiği ilişkinin dayandığı aynı gerekçelerle İran ile de ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Ancak, Türkiye ile İran arasında yüzyıllara dayanan mezhep çatışmaları, İttihat ve Terakki iktidarının Pan-Turancı politikaları, sınır bölgesindeki Kürt aşiretleri sorunu gibi nedenlerden dolayı, iki ülke arasındaki ilişkiler fazla bir gelişme göstermemiştir.¹⁹

Türkiye, bu dönemde İran ile istediği ilişki düzeyine ulaşamasa da, iki ülke arasında bir düşmanlığın gelişmesine de fırsat vermemeye çalışmıştır. Atatürk Ocak 1921’de, bir Sovyet diplomatı ile görüşmesinde, İran ile Ankara

¹⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 298.

¹⁶ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 207.

¹⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 299.

¹⁸ Ahmet Özgiray, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 301.

¹⁹ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, “Arap Olmayan... s. 204-206.

Hükümeti arasında dostluk ilişkilerinin bulunduğunu, Osmanlı Hükümeti zamanındaki Tahran elçisinin kaçtığını fakat diğer personelin Ankara Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirdiklerini, söz konusu personeller aracılığıyla Tahran Hükümeti'nin de kendilerine, İngilizlerin baskılarına rağmen, dostluk mesajı gönderdiklerini ve doğal müttefik olduklarını ilettiklerini söylemiştir.²⁰

Türkiye'nin ilişkileri geliştirme isteğine rağmen, iki ülke arasındaki mesafeli ilişki devam etmiş, 1921 yılı başında Rıza Han'ın İran'da bir hükümet darbesiyle yönetimi ele almasından sonra, Haziran 1922'de İran Eğitim bakanı başkanlığındaki bir heyetin Ankara'yı ziyaretiyle ilk resmi temas sağlanmıştır. İran heyetinin ziyaretine karşılık Türkiye'den de bir heyet İran'ı ziyaret etmiş ve ardından iki ülke arasında karşılıklı büyükelçiler atanmıştır.²¹

29 Ekim 1923'te Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmiş olması İran'da büyük hareketliliğe sebep olmuş ve İran'da da aynı değişikliğin yapılması tartışılmıştır. Bu konuda, Türkiye büyükelçisi aracılığıyla, Rıza Han'ı teşvik etmiştir. Fakat 3 Mart 1924'te Türkiye'de hilafetin kaldırılması İran'da endişelere neden olmuş ve Rıza Han cumhuriyete karşı olduğunu açıklamak zorunda kalmıştır.²²

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 1922'de başlamış olmasına rağmen Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması, ancak 22 Nisan 1926'da Tahran'da, imzalanabilmiştir.²³

1926 antlaşmasının temel amacı; Kürt aşiretlerinin oluşturduğu sınır problemlerini çözmektir. Fakat, devam eden sınır ihlalleri Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemeyi sürdürmüş, hatta diplomatik ilişkilerin kesilmesi tehlikesini bile doğurmuştur.²⁴ Devam eden müzakereler sonucu; mevcut sorunları çözmek ve ilişkileri geliştirmek amacıyla, 15 Haziran 1928'de Tahran'da 1926 antlaşmasına ek bir protokol imzalanmıştır. Buna göre; iki ülkeden biri, başka bir ülke tarafından saldırıya uğrarsa, iki ülke durumu

²⁰ İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Pakti", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 34. s. 78-79.

²¹ Erdal, *a.g.m.*, s. 79-80

²² Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 357; Erdal, *a.g.m.*, s. 82.

²³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 299.

²⁴ Mehmet Gönübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 90.

aralarında görüşecek eğer savaş kaçınılmaz ise bu durumda uygun bir çözüm için taraflar azami gayreti gösterecektir.²⁵

Ancak, Türkiye-İran ilişkilerinde yapılan antlaşmalar sınır güvenliği sorununu çözememiştir. Ağrı isyanları²⁶ sırasında kriz daha da büyümüştür. Özellikle Haziran 1930'da başlayan üçüncü Ağrı isyanı sırasında iki ülke ciddi bir krizle karşı karşıya kalmışlardır. İsyancılar her sıkıştıklarında İran tarafındaki Küçük Ağrı dağına kaçarak kurtulmuş oluyorlardı. Türkiye isyanı bitirebilmek için, Küçük Ağrı'yı fiilen işgal etmiş ve böylece isyanı sona erdirebilmiştir.²⁷

Türkiye işgal ettiği dağlık araziye karşılık, Van'ın güneyindeki Katur bölgesini İran'a vermeyi önermiştir. İran bu teklifi kabul etmemiş, 1913 İstanbul protokolünün geçerliliğini savunmuştur. Buna rağmen Türkiye fiili durumu devam ettirmiştir.²⁸

1932 yılına kadar kesin bir çözüme varılamamıştır. 18 Ocak 1932 tarihinde, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras'ın Tahran'ı ziyareti ile iyi ilişkiler dönemi başlamıştır. İki ülke arasında 23 Ocak 1932'de Tahran'da, biri sınır sorununun çözümü ve diğeri de hukuksal alanda işbirliğini öngören, iki antlaşma imzalanmıştır.²⁹ Böylece, Türkiye'nin oluşturduğu fiili durum İran tarafından kabul edilmiş ve Küçük Ağrı karşılığında Van'ın güneyindeki Katur bölgesi İran'a verilmiştir.³⁰

Türkiye ve İran arasındaki temel problemin ortadan kaldırılmasından sonra, Ankara'da 5 Kasım 1932'de, 1926 Antlaşmasının ve 1928 ek protokolünün maddelerini tekrarlayan iki antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmayı TBMM, 28 Aralık 1933'te onaylamıştır.³¹

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 10 Haziran 1934'te başlayan Türkiye ziyareti ise iki ülke ilişkilerini daha da geliştirmiştir.³² 16 Haziran'da Çankaya köşkünde İran Şahı'na verilen yemekte, Atatürk yaptığı konuşmaya, "*Büyük dostumuz ve aziz biraderim Şehinşah Hazretleri,*" sözleriyle başlamış ve bugünün Türk

²⁵ Özgiray, *a.g.m.*, s. 304; Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla...", s. 361-362.

²⁶ 1926, 1927 ve 1930'da olmak üzere Ağrı bölgesinde isyancılar ile devlet arasında yaşanan çatışmalardır. Bkz. Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla... s. 362.

²⁷ *Vakit*, 13 Temmuz 1930; Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla... s. 362.

²⁸ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla... s. 362.

²⁹ *Vakit*, 25 Ocak 1932;

³⁰ Gönübol-Sar, *a.g.m.*, s. 90.

³¹ TBMM TD, D: 4, YY: 4, B: 20, O: 3, 28 Aralık 1933, s. 175,177.

³² *Akşam*, 11 Haziran 1934.

milletinin unutamayacağı bir hatıra olacağını, tarihin, bugünü sadece Türkiye-İran ilişkileri için değil, dünya barışı için önemli günlerden biri olarak kaydedeceğini belirterek, ziyaretin önemini vurgulamıştır.³³

İran ile ilişkiler Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaretiyle daha da gelişmiş ve iki ülke arasında samimi ilişkilerin kurulmasına sebep olmuştur.³⁴ Gelişen ilişkilere paralel olarak; iki ülke arasındaki dostluğun ortak bir işbirliği aşamasına geçilmesinin gerekli olduğu kanaati doğmuştur. 8 Temmuz 1937'de; Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran'ın Saadabad Sarayı'nda bir antlaşma imzalanmıştır.³⁵ Saadabad Paketi'nin imzalanmasında iki temel amaç söz konusu olmuştur: Birincisi, pakta taraf olan ülkeler arasında sınır problemlerini çözmektir; çünkü, diğer üç ülkenin de İran'la sınır problemi mevcuttu. İkincisi, bir şekilde işgale uğramış bu dört ülke, egemenliklerini ve bağımsızlıklarını vurgulamak istemişlerdir.³⁶

10 maddeden oluşan paktın, 1. maddesi, ülkelerin birbirlerinin dahili işlerine karışmayacakları, 2. maddesi iki ülke arasındaki sınırların mevcut haline saygı gösterecekleri, 3. maddesi ortak menfaatlerin olduğu bütün uluslararası anlaşmazlıklarda birbirlerine danışacakları ve 4. maddesinde ise birbirlerine karşı saldırıya geçemeyecekleri belirtilmiştir.³⁷

Saadabd Paketi, Türkiye ve bölge açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Paktın imzalanmasından sonra, Türkiye'nin Batı'daki önemi artmıştır. İngiltere, Türkiye'yi bölgenin lideri olarak görmeye başlamıştır. Pakt aracılığıyla Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki gücü ve etkinliği artmıştır.³⁸

Pakt, Atatürk'ün Milli Mücadele döneminden itibaren Doğu'da izlemiş olduğu iyi komşuluk, dostluk ve yakınlık politikasının bir sonucuydu. Karşılıklı imzalarla bu ilişkiler daha da güçlü bir duruma getirilmiştir.³⁹

Saadabad Paketi, bu bölgenin artık büyük güçler arasında paylaşılan bir pasta olmadığını ve özgürleştiğini tüm dünyaya göstermiştir.⁴⁰

³³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 404.

³⁴ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 669.

³⁵ *Ulus*, 10 Temmuz 1937.

³⁶ Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla... s. 365-366.

³⁷ *Ulus*, 10 Temmuz 1937.

³⁸ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Akademik Bakış*, C. 9, S. 18, s. 42.

³⁹ Mustafa Talas, "Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk'ün "Yurtta Barış Dünyada Barış" Politikası", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, s. 351.

⁴⁰ Jacques Thobie, "Atatürk ve Dış Siyaseti", Çev. İbrahim Güler, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 11, S. 22, 174.

4. Musul Sorunu ve Irak İle İlişkiler

Musul sorunu, Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve 31 Ekim 1918 günü saat 12.00'de yürürlüğe gireceği kararlaştırılan Mondros Mütarekesi ile başlamıştır. Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin temel meselesini oluşturan Musul sorunu, zaman zaman ciddi gerginliklere sebep olmuş, çeşitli aşamalardan geçildikten sonra 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile sona ermiştir.⁴¹

Mondros Mütarekesi imzalandığında İngiliz ordusu Halep'i işgal etmiş fakat Musul vilayetinin çoğunluğu Osmanlı ordusunun elindeydi. "31 Ekim 1918 saat 12.00'den itibaren bölgedeki tüm askeri güçler yerlerinde kalacaklardır" açık hükmüne rağmen, İngiliz ordusu Musul'a doğru ilerlemeye devam etmiştir. Musul'da bulunun 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa işgale karşı direnmişse de, 8 Kasım tarihli Sadrazam'ın telgraf emriyle, 10 Kasım 1918'de Musul'u İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır.⁴²

Atatürk, Musul sorunu kesin bir çözüme kavuşturuluncaya kadar, birçok kereler Musul'un milli sınırlar içerisinde bulunduğunu ve bütün çabalarının Musul'u geri almak için olduğunu beyan etmiştir. Daha Misak-ı Milli kararları yayınlanmadan önce, 28 Aralık 1920'de Ankara'da Ziraat okulunda kendisini ziyarete gelen topluluğa yaptığı konuşmada, İngilizlerin Musul'u haksız olarak işgal ettiklerini ve Musul'un milli sınırlar içerisinde bulunduğunu belirtmiştir.⁴³ 1 Mayıs 1920 tarihinde ise, Mecliste yaptığı konuşmada; milli sınırların İskenderun'un güneyinden geçtiğini, doğuya doğru uzanarak Musul'u,

⁴¹ Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 316.

⁴² Bozkurt, *a.g.m.*, s. 920; Zülal Keleş, "Musul Meselesi", *Türkler*, C. 16, Edt. H. Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 700. Ali İhsan Paşa Musul'u boşaltmamakta direnmiştir. İşgali bir an önce gerçekleştirmek isteyen İngilizler, Musul'daki Ermenilerin güvenlik sorunu yaşayarak kenti terk etmeye başladıkları bahanesiyle, asayişini temin etmek üzere işgal hakkı veren Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini dayanak yaparak Türk birliklerinin kenti boşaltmasını talep etmişlerdir. Ali İhsan Paşa, bu suçlamaları yalanlamış ve Musul'da huzurun korunmasına yönelik gerekli önlemlerin bulunduğunu bildirmiştir. İngilizler 15 Kasım'a kadar kent boşaltılmazsa kanın döküleceğini ve bunun sorumlusunun Ali İhsan Paşa'nın olacağını bildirmişlerdir. Bunun üzerine, İstanbul Hükümetinin kayıtsızlığı ve Ali İhsan Paşa'nın tek başına inisiyatif alamaması sonucu; 8 Kasım'da kent boşaltılmaya başlanmış, Musul Valiliğine İngiliz bayrağı çekilmiştir. 15 Kasım'da yani Mondros Mütarekesi'nden 16 gün sonra Musul tümüyle İngiliz denetimi altına girmiştir. Bkz. Fırat-Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 199.

⁴³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 245-250..

Süleymaniye'yi, Kerkük'ü kapsadığını ve böylece, net bir şekilde bu bölgenin milli sınırlar içerisinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Musul'un milli sınırlara dahil edilmesi, askeri yollarla düşünülmüşse de, bu mümkün olmamış ve sorunun çözümü Lozan Barış Konferansı'na kalmıştır.⁴⁵

Hükümet, Konferansa katılacak Türk heyetine 14 maddelik bir talimat vermiştir. Bu maddelerden biri de, Musul'un isteneceği, eğer başka bir durum çıkarsa Hükümetten talimat alınacağı şeklinde olmuştur.⁴⁶ Türk heyeti, siyasi, coğrafi, tarihi, ekonomik ve askeri açılardan Musul'un Türkiye'ye verilmesi gerektiğini anlatmıştır. Mandater devlet olarak İngiltere, Irak adına buna itiraz etmiş ve mevcut statükonun korunmasında ısrar etmiştir. Görüşmelerden bir neticenin çıkmaması üzerine, konu Lozan sonrasına bırakılmış ve sürecin nasıl işleyeceği belirlenmiştir. Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesine göre, dokuz ay içerisinde bir çözüm bulmak için Türk-İngiliz ikili görüşmeleri yapılacak, çözüm yolu bulunmazsa konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilecektir.⁴⁷

Sorunun çözümü amacıyla 19 Mayıs 1924 tarihinde Türkiye ile İngiltere heyetleri arasında görüşmeler başlamıştır. Türk heyeti yine aynı gerekçelerle Musul'un Türkiye'de kalması gerektiğini ileri sürmüştür. İngiltere heyeti ise, bir adım daha ileri giderek, Irak adına Hakkari üzerinde de hak iddia etmiştir. Bir anlaşmaya varmak mümkün olmamış ve 5 Haziran 1924'te görüşmeler sona ermiştir. Daha sonra, 6 Ağustos 1924 tarihinde, İngiltere Musul sorununun görüşülmesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur.⁴⁸

Milletler Cemiyeti 20 Eylül 1924'te Musul sorununu görüşmeye başlamıştır. Her iki taraf da aynı tezlerini ileri sürmüşlerdir. Milletler Cemiyeti durumu tespit etmesi amacıyla bir komisyon kurmuştur. Bu arada, Irak sınırında Türk ve İngiliz birlikleri arasında ufak çatışmalar yaşanmış, Türkiye'nin başvurusu üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisi 29 Ekim 1924'te Brüksel Hattı adıyla geçici bir hat çizmiştir. Komisyon yazdığı raporunu 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Türkiye itiraz etmiş olmasına rağmen,

⁴⁴TBMM TD, D: 1, YY: 1, C: 1, B: 8, O: 1, 1 Mayıs 1920, s. 165.

⁴⁵Yalçın, a.g.m., s. 320.

⁴⁶Baskın Oran, "Lozan Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 217.

⁴⁷Mustafa Çufalı, "Lozan Sonrası Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)", *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, s.239,240; Armaoğlu, a.g.e., s. 289.

⁴⁸Çufalı, a.g.m., s. 240; Yalçın, a.g.m., s. 329.

Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık 1925'te komisyonun raporunu kabul etmiş ve Brüksel Hattı'nın güneyinde kalan toprakların Irak'a verilmesini kararlaştırmıştır.⁴⁹

Musul sorunu ile ilgili süreç devam ederken, Atatürk yaptığı açıklamalarda, Musul'un vatanın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Musul'dan vazgeçmeyeceklerini beyan etmiştir. 30 Ocak 1923'de İzmir'de basın mensuplarına yaptığı açıklamada, Musul vilayetinin Türkiye'nin milli sınırları içerisinde olduğunu, bu bölgenin birilerine hediye etmek amacıyla Türkiye'den ayırmaya kimsenin hakkı olmadığını ve meselenin Milletler Cemiyeti ile bir ilişkisinin bulunmadığını belirterek, meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesinden yana olmadığını göstermiştir.⁵⁰ 1 Kasım 1924'de Meclis açılış konuşmasında ise, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde görüşülmekte olan Musul sorunu ile ilgili olarak hak ve adalet çerçevesinde bir kararın alınacağını ümit ettiğini ve mevcut durumun değiştirileceği yönünde haberler aldıklarını belirterek, Milletler Cemiyeti'nden beklentisinin ne olduğunu ortaya koymuştur.⁵¹

Milletler Cemiyeti'nin Musul'u Irak'a bırakan kararına karşı Türkiye büyük bir tepki vermiş, hatta İngiltere ile savaşa girme havası bile oluşmuştur.⁵² Atatürk, bu durumda daha uzun vadeli ve hedeflerine uygun bir stratejiyi uygulama kararı almıştır. Musul sorunu çözülmediği taktirde İngiltere'nin Türkiye'yi rahat bırakmayacağını, ilişkilerini geliştirmek istediği Batı dünyası ile ancak bu sorunu çözüme kavuşturabilirse bunun mümkün olabileceğini görmüştür. Ayrıca, ileride gerçekleştirmeyi tasarladığı köklü reformlarını gerçekleştirebilmesi için dış problemlerin çözülmesi gerektiğini hesaplayan Atatürk, daha fazla direnmeden, Milletler Cemiyeti kararına uymayı uygun görmüştür. Böylece Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde yapılan Ankara Antlaşması ile Musul Irak'a bırakılmıştır.⁵³

Ankara Antlaşması, 3 bölüm ve 18 maddeden oluşmuştur. Birinci bölüm, Türkiye-Irak sınırını belirlemiştir. Bu sınır, Türkiye lehine yapılan küçük bir değişiklikle Milletler Cemiyeti tarafından 29 Ekim 1924'te belirlenen Brüksel Hattı olmuştur. 14. madde ise bölgedeki petrol gelirlerinin %10'unu 25

⁴⁹ Gönübol-Sar, *a.g.m.*, s. 72,73; Yalçın, *a.g.m.*, s. 328-330.

⁵⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 459.

⁵¹ TBMM TD, D: 2, YY: 3, C: 10, B: 1, O: 2, 1 Kasım 1924, s. 4.

⁵² Yalçın, *a.g.m.*, s. 330.

⁵³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 90.

yıl süreyle Türkiye'ye verilmesini düzenlemiştir. Ancak Türkiye, antlaşmaya ek bir kararla 500.000 İngiliz Sterlini karşılığında bu hakkından vazgeçmiştir.⁵⁴

5. Hatay Sorunu ve Suriye ile İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde, Hatay⁵⁵ bölgesi Osmanlı ordularının kontrolü altındaydı. Fakat Mütarekenin 7. ve 16. maddelerini gerekçe göstererek İtilaf devletleri, 9 Kasım 1918 tarihinden itibaren İskenderun, Hatay, Antep, Urfa, Maraş ve Çukurova bölgesini fiilen işgal etmişlerdir. Aralarındaki gizli antlaşmalar gereği daha sonra bölgeyi Fransa'ya bırakmışlardır. Fransa, 27 Kasım 1918'de merkezi İskenderun olan Antakya, Harim (Reyhanlı) ve Bele ilçelerini kapsayan "İskenderun Sancağı"nı kurmuştur. Ardından Fransa mandater devlet olarak Suriye ve Lübnan'ı dört yönetim bölgesine ayırmıştır. İskenderun sancağı özerkliğini korumakla beraber Halep yönetim bölgesine bağlanmıştır.⁵⁶

Fransa işgal ettiği güney bölgesinde sert bir direnişle karşılaşmıştır. Bunun üzerine 1920'nin başlarında Ankara'ya gelen bir Fransız heyeti ile Ankara Hükümeti arasında görüşmeler başlamıştır.⁵⁷ Devam eden müzakereler sonucu, Atatürk'ün Suriye ve Hatay bölgesindeki Türk ve Arap milli direnişçilerle ilişkileri geliştirmesi sayesinde, Fransa'yı önce geçici barış yapmaya zorlamış, Sakarya zaferinden sonra ise Fransa ile silahlı mücadeleyi bitiren 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Hatay bölgesi Misak-ı Milli sınırları içerisinde olmasına rağmen, milli sınırlar dışında kalması şimdilik Türkiye'nin çıkarları açısından kabul edilmiştir.⁵⁸

Hatay bölgesinin milli sınırlar dışında kalmış olmasına rağmen, Ankara Antlaşması'yla bölgedeki Türklerin haklarını koruyacak özel maddeler kabul edilmiştir.⁵⁹ Bu maddelerin hem Hatay'ın ileride Anavatan'a bağlanmasında

⁵⁴ Keleş, *a.g.m.*, s. 737; Yalçın, *a.g.m.*, s. 331.

⁵⁵ Bölgenin ismi Fransız işgali döneminde "İskenderun Sancağı" ya da kısaca "Sancak" olarak kullanılmış, Atatürk tarafından 1936'da Hatay ismi verilmiştir. Bkz. Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 365.

⁵⁶ Sarımay, *a.g.m.*, s. 366-368.

⁵⁷ İlhan Uzgel, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 148.

⁵⁸ Ergünöz Akçora, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 342-343; Sarımay, *a.g.m.*, s. 368.

⁵⁹ Antlaşmanın 7. Maddesine göre; bölgede özerk bir yönetimin kurulması, Türklerin kültürlerini korumaları ve geliştirmeleri sağlanacak, ayrıca Türkçe resmi dil olarak kabul edilecektir. Bkz. Akçora, *a.g.m.*, s. 344; Sarımay, *a.g.m.*, s. 368.

önemli etkisi olmuş hem de Fransa, özerk yönetimi kabul etmekle dolaylı olarak Hatay'ı ileride Türkiye'ye verebileceği ihtimalini muhafaza etmiştir.⁶⁰

Fransa Mandater devlet olarak 1923 tarihinden itibaren Hatay bölgesi özel yönetimini oluşturmuştur. 1924 yılında 12 üyeden oluşan Hatay Meclisi oluşturulmuş⁶¹ ve 1925 yılında da Arapça ve Fransızca ile birlikte Türkçenin de resmi dil olması kabul edilmiştir.⁶²

Ankara Antlaşması'na göre Türkiye ile Suriye arasında sınırı kesin tespit edecek komisyon Eylül 1925'te kurulabilmiştir. Türkiye ile Fransa arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi 30 Mayıs 1926 tarihinde imzalanmış ve 3 Şubat 1930'da imzalanan Protokolle, Türkiye Suriye sınırı kesinleştirilmiştir.⁶³

Atatürk'ün Hatay bölgesine bakışı ve izlediği politika, diğer sınır sorunlarında olduğu gibi, Misak-ı Milli kararları çerçevesinde olmuştur. Daha Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı sırasında, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Hatay bölgesinin işgaline karşı çıkmıştır.⁶⁴ Milli Mücadelenin başlarında yapılan Erzurum ve Sivas kongrelerinde de; "milletin kendisine yeni bir hudut tespit ettiği, bu hudut ise Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Ordusu'nun kontrolünde bulunan milli hudut olduğu," ilkesi benimsenerek bu konudaki kararlılık belirtilmiştir.⁶⁵

Atatürk, 24 Nisan 1920 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada ise, Türkiye'nin güney sınırının İskenderun'un güneyinden başladığını, Halep ile Katıma arasından Cerablus köprüsüne varan bir sınır olduğunu, doğuya doğru ise Musul, Süleymaniye ve Kerkük ahalisi ve bu iki bölgeyi birbirine bağlayan bir sınır olduğunu, ayrıca bu sınırın askeri gerekçelerle çizilen bir sınır olmadığını, milli sınırlar olduğunu belirtmiştir. Böylece, Türkiye'nin güney sınırlarının nereden geçtiğini net olarak belirtmiş ve dolayısıyla Milli Mücadele'nin dış politikadaki hedefini de ortaya koymuştur.⁶⁶

⁶⁰ Akçora, *a.g.m.*, s. 345; Sarıay, *a.g.m.*, s. 368-369.

⁶¹ Sancak Meclisi, Mart 1926 tarihinde bir anayasa hazırlayarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu durum Suriye'yi rahatsız etmiş ve Fransa'nın aracılığıyla Suriye ve Sancak yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonucu; 12 Haziran 1926 tarihinde Sancak Meclisi bağımsızlık kararını geri alarak, Suriye devletine bağlı özerk bir bölge olarak kalmaya karar vermiştir. Bkz. Gönübol-Sar, *a.g.m.*, s. 85; Çufalı, *a.g.m.*, s. 245.

⁶² Sarıay, *a.g.m.*, s. 369; Çufalı, *a.g.m.*, s. 245; Akçora, *a.g.m.*, s. 346.

⁶³ Sarıay, *a.g.m.*, s. 369; Çufalı, *a.g.m.*, s. 245.

⁶⁴ Sarıay, *a.g.m.*, s. 370.

⁶⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 24.

⁶⁶ TBMM TD, D: 1, YY: 1, C: 1, B: 2, O: 2, 24 Nisan 1920, s. 16.

Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'ndan hemen sonra, 2 Kasım 1921 tarihinde, Atatürk, Tayfur Sökmen'i kabulünde kendisinin uzun vadeli hesaplarını da belli eden bir konuşma yapmıştır. Memleketin içinde bulunduğu durumun malum olduğunu, dünyanın Türkiye'ye karşı düşmanca davrandığını, böyle bir durumda Avrupa'nın en güçlü ülkelerinden biri olan Fransa ile bir antlaşma yaptıklarını açıklamıştır. Bu antlaşma ile Fransa'nın işgal ettiği Adana, Osmaniye, Mersin, Kilis ve Antep'i boşaltacağını ve Türkiye'ye savaş malzemesi vereceğini, en önemlisi ise Mersin limanını vereceklerini belirtmiştir. İskenderun Sancağı'nın da Türkiye'ye iadesi için çok çabaladıklarını şimdilik başarılı olamadıklarını, fakat oraya özel bir statü verileceğine dair söz aldıklarını, inşallah ileride Hatay bölgesini de kurtaracaklarını ve şimdilik memleketi gidip çalışmalarını istemiştir.⁶⁷

Atatürk, 15 Mart 1923'te Adana'yı ziyaretinde kendisini karşılayan Hataylılara, "*Kırk asırlık Türk vatani düşman elinde esir kalmaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız*" diyerek Hatay konusundaki kararlılığını ortaya koymuştur.⁶⁸

Gerçekçi bir dış politika izleyen Atatürk, Hatay konusunda da günün gerçeklerine göre davranmıştır. Hatay'a özerk bir statü kazandırıldıktan sonra, 1936 yılına kadar ki bekleme döneminde, Hataylıların teşkilatlanmalarına bu konuda eğitim ve bilinçlenme çalışmalarına destek vermiştir.⁶⁹

Türkiye, bu dönemde Batıyla sorunlarının çoğunu çözüme kavuşturmuş, buna paralel olarak 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve Türkiye'nin barışçı bir politika izlediği, sınırları değiştirmeye niyetli olmadığı kanısı Batılılarda oluşmuştur. Oysa, Atatürk Avrupa'da siyasi şartların uygun bir duruma gelmesini beklemiştir. Bu fırsatı gördüğünde, önce boğazlar sorununu çözüme kavuşturmuş ardından Hatay sorununa el atmıştır.⁷⁰

Avrupa'da adım adım yeni bir dünya savaşına doğru giden buhranlar karşısında Fransa, Suriye ve Lübnan ile 9 Eylül 1936 tarihinde yaptığı antlaşma ile bu iki ülkeye bağımsızlıklarını vermiştir. Fakat yapılan antlaşmanın İskenderun Sancağı ile ilgili hiçbir hükme yer vermediği gibi, Fransa

⁶⁷ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1999, s. 28.

⁶⁸ Sarıay, *a.g.m.*, s. 371.

⁶⁹ Sarıay, *a.g.m.*, s. 371-373.

⁷⁰ Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", *Ankara Ü. Atatürk Yolu Dergisi*, S. 4, Ankara, 1989, s. 536.

Suriye'den çekilirken, antlaşmanın 3. Maddesine⁷¹ göre, sancak üzerindeki yetkilerini de Suriye'ye terk edecektir. Bu durum Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁷²

Batı'nın özelde Fransa'nın içinde buldukları konjonktür gereği Türkiye'nin girişimlerine pek fazla önem vermeyeceklerini anlayan Atatürk harekete geçmiştir. Anacak, Türkiye izlediği strateji gereği Türkiye için toprak istememiş, Suriye'ye tanıdıkları gibi Hatay'ın da bağımsız olması gerektiğini dile getirerek işe başlamıştır.⁷³ Bu amaçla, Milletler Cemiyeti Meclisinin 26 Eylül 1936 tarihli oturumunda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras, Hatay sorunu ile ilgili olarak Türkiye-Fransa ikili görüşmelerinin yapılmasını önermiştir. Fransa delegesi ise, Fransa'nın Mandater devlet sıfatıyla, Suriye ile ilgili bütün hak ve sorumluluklarını Suriye Hükümetine devrettiğini ve dolayısıyla yapılacak müzakerelere Suriye Hükümeti temsilcisinin de katılması gerektiğini bildirmiştir.⁷⁴

Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmelerden bir görüş birliği oluşmayınca, Türkiye 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya resmi bir nota vermiştir.⁷⁵ Verilen notada, Fransa'nın yaptığı antlaşmalara sadık kalması istenmiş, Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlık hakkının aynı şekilde, halkının ekseriyeti Türk olan Sancak'a da verilmesi istenmiştir. Fransa verdiği cevabi notada, böyle bir yetkisinin olmadığını, bunun antlaşmalara aykırı olacağını ve meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini teklif etmiştir.⁷⁶

Bu dönemde, konuyla ilgili olarak Atatürk'ün beyanatları ve izlediği politika belirleyici olmuştur. 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'ni açış konuşmasında, bu sıralarda, milleti sürekli meşgul eden büyük bir meselenin olduğunu, bu meselenin de, gerçek sahiplerinin Türklerin olduğu İskenderun ve halkının geleceği meselesi olduğunu, bu mesele üzerinde ciddiyetle ve kesin bir

⁷¹ Antlaşmanın 3. maddesine göre, manda rejimi sona erdikten sonra, Fransa tarafından Suriye ile ilgili veya Suriye adına imzaladığı sözleşme, antlaşma ve milletlerarası taahhütlerinden gelen hak ve sorumluluklarını Suriye'ye devredecektir. Bkz. Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s. 127.

⁷² Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s. 127-128; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 313; Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 283.

⁷³ Köni, *a.g.m.*, s. 536-537.

⁷⁴ Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s. 128; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 313.

⁷⁵ *Akşam*, 10 Ekim 1936.

⁷⁶ *Akşam*, 21 Kasım 1936.

şekilde durmaya mecbur olduklarını belirterek, konunun önemine vurgu yapmıştır.⁷⁷

Türkiye, Fransa'nın teklifini kabul ederek Hatay konusunu 8 Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır. Konuyla ilgili alınacak tedbirlerin görüşülmesi için 14 Aralık'ta olağanüstü toplantı talep etmiştir.⁷⁸

Konuyu yakından takip eden Atatürk, 10 Aralık 1936'da Fransa büyükelçisiyle yaptığı görüşmede, Hatay meselesinin her iki ülkeyi de memnun edecek şekilde çözülmesini istediğini, Türkiye'ye ilhakını talep etmediğini söylemiştir. Hatay'ın, Türkiye ile Fransa'nın ortak kontrolünde olabileceğini, hatta ordusu olmadan jandarma ve polis teşkilatının yeterli olacağını belirtmiştir. Bu meselenin Türkiye Fransa dostluğunu koruyacak ve güçlendirecek bir şekilde çözülmesi gerektiğini, Cenevre'deki Fransız temsilcilerin Türkiye'nin taleplerini haksız bulan ve tanımayan bir davranış sergilemeyeceklerini ümit ettiğini, çünkü böyle bir davranışın iyi sonuçlar doğurmayacağını ve böyle bir durumda ne olacağını da bilemeyeceğini söylemiştir.⁷⁹

Yaklaşık bir yıl sonra, Atatürk konuyla ilgili kararlılığını, 29 Ekim 1937'de Fransa büyükelçisine tekrar kesin sözlerle iletmıştır. Bu görüşmede; kendisinin toprak kazanma peşinde olmadığını ve barışı bozma gibi bir alışkanlığının da olmadığını söylemiştir. Fakat antlaşmaya dayanan hakları istediğini, onları almak zorunda olduğunu, Büyük Meclis'in kürsüsünden milletine Hatay'ı alacağına söz verdiğini, milletin kendisine inandığını, eğer sözünü yerine getiremezse milletin huzuruna çıkamayacağını ve yerinde kalamayacağını belirtmiştir.⁸⁰

Milletler Cemiyeti, 14 Aralık 1936'da Hatay meselesini görüşmeye başlamıştır. İngiltere'nin de aracılığıyla Cemiyet, 27 Ocak 1937 tarihinde sancak için farklı bir statü kabul etmiştir. Böylece içişlerinde bağımsız, dışişlerinde ise Suriye'ye bağlı olarak İskenderun Sancağı, kendine mahsus bir anayasa ile yönetilmesi kabul edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Hatay için kurmuş olduğu komisyon, Türkiye ve Fransa'nın da görüşünü alarak bir anayasa hazırlamış ve bu anayasa 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Aynı gün, Hatay'ın toprak bütünlüğünün iki

⁷⁷ TBMM TD, D: 5, YY: 3, C: 13, B: 1, O: 2, 1 Kasım 1936, s. 6.

⁷⁸ Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s. 129.

⁷⁹ Sarıay, *a.g.m.*, s. 375-376.

⁸⁰ Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", *Türkler*, C. 16, Edt. H. Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 690.

garantör ülkesi olarak, Türkiye ile Fransa arasında da bir antlaşma imzalanmıştır.⁸¹

Varılan antlaşmalar ve anayasanın uygulanması konusunda Fransız temsilci engellemeler çıkarmıştır. Hatay halkının bağımsızlık yönündeki gösterileri ise yine Fransız yetkililer tarafından engellenmesi, halk ile polis arasında çatışmalara sebep olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak Türk-Fransız ilişkileri tekrar bozulmuştur. Atatürk bu ortamda basına verdiği demeçlerde, Hatay'ı şahsi meselesi olarak gördüğünü ve gerekirse şahıs olarak Hatay'a gidip savaşılabileceğini söyleyerek, kararından dönmeyeceğini göstermiştir.⁸²

Milletler Cemiyeti'nin hazırladığı seçim tüzüğü gereği 1938 Mayıs ayı başından itibaren seçim listelerinin hazırlanması ile birlikte, Fransız yetkililerin çıkardığı zorluklar Hatay'da yeniden olayların şiddetlenmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Türkiye sınıra 30.000 asker yığmıştır. Gerek Türkiye'nin kararlı tutumu ve gerekse Avrupa'daki buhran dolayısıyla, İngiltere'den de gelen uyarılarla, Fransa Hatay konusunda Türkiye'ye karşı daha olumlu bir davranış içerisinde olmayı tercih etmiştir. Fransa Hatay'daki mevcut valisini görevden almış, onun yerine bir Türk vali atamıştır.⁸³

Fransa'nın tutumundaki bu değişme ile birlikte, iki ülke askeri heyetlerinin yaptığı görüşmelerin sonucu; 3 Temmuz 1938'de imzalanan bir antlaşma ile Türkiye ile Fransa'nın, Hatay'ın toprak bütünlüğünü korumak ve siyasi statüsünün devamlılığını sağlamak amacıyla, iki devletten de 2.500'er askerin Hatay'a gönderilmesi kabul edilmiştir. Bu yakınlaşmadan sonra, 24 Ağustos 1938'de Hatay'da Millet Meclisi seçimi yapılmıştır. Seçimlerde 40 milletvekilliğinden 31'ini Türkler kazanmışlardır. 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yapan Hatay Millet Meclisi, bağımsız devlet olarak "Hatay Cumhuriyeti" adını kabul etmiştir. Türkçe ve Arapça yeni devletin resmi dili olarak kabul edilmiş ve ardından Atatürk'ün adayı olan Tayfur Sökmen, Hatay Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Yaklaşık bir yıl bağımsızlıktan sonra, 29 Haziran 1939 tarihinde yaptığı son toplantıda, Hatay Meclisi oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı vermiştir.⁸⁴

⁸¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 314; *Akşam*, 30 Mayıs 1937. Ortaya çıkan bu durum, Suriye sınırları içerisinde federe devletten de öte bir varlık olarak nitelenmiştir. Köni, bu sonucu Atatürk'ün ve Türk diplomasisinin zaferi olarak nitelendirmiştir. Bkz. Köni, *a.g.m.*, s. 538.

⁸² Hatipoğlu, *a.g.m.*, s. 691.

⁸³ Hatipoğlu, *a.g.m.*, s. 691; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 314-315.

⁸⁴ Gönlübol-Sar, *a.g.m.*, s. 129-133; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 315-316; Hatipoğlu, *a.g.m.*, s. 691-692.

Sonuç

Atatürk dönemi, Türkiye açısından zor şartlar altında dış politikanın sürdürüldüğü bir dönemdir. Özellikle Milli Mücadele dönemi ağır şartlar altında tezahür etmiştir. Atatürk bir yandan Batı'nın güvenini kazanmaya çalışırken, bir yandan da Batı'ya karşı bazı Ortadoğu devletlerinin desteğini kazanmanın yollarını zorlamıştır.

Söz konusu dönemde Türkiye'yi en çok meşgul eden konuların başında Musul Meselesi gelmektedir. Türkiye, Lozan görüşmelerinde Musul'un Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunduğunu ve Türkiye'ye verilmesi gerektiğini ısrarla istemiştir; fakat, İngiltere bölgenin zengin petrol kaynaklarını elinde tutmak için bu isteği kesin bir şekilde reddetmiştir. Hatta Türkiye'den başka topraklar da talep etmiştir. Bilinçli bir politikayla konuyu önce ikili görüşmelere ve ardından Milletler Cemiyeti'ne götürerek lehine bir kararın çıkmasını sağlamıştır. Türkiye, içinde bulunduğu iç ve dış şartlar açısından, İngiltere gibi dönemin en güçlü devletlerinden birine karşı yeni bir savaşı göze alamamıştır. Sonuç itibariyle Musul kaybedilmiş ve Türkiye'nin izlediği politika başarılı olamamıştır. Ancak bu başarısızlığın sebebi yanlış politikadan çok, içinde bulunulan şartlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca, Atatürk'ün temel ideolojisi gereği izlediği politikanın Batı'yla iyi ilişkiler geliştirmeyi gerektirdiği hususunu da eklemek gerekir.

Atatürk'ün üzerinde durduğu diğer önemli bir konu ise Hatay Meselesidir. Başta Türkiye'nin istediği olmamışsa da, nihayetinde Atatürk'ün izlediği başarılı politika sayesinde Hatay alınmıştır. Bir yandan Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası olduğu bilinci sürekli canlı tutulmuş ve geliştirilmiştir. Diğer yandan Hatay halkının teşkilatlanması teşvik edilmiş ve desteklenmiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde Avrupa'daki gelişmeler Türkiye lehine önemli bir fırsat doğurmuştur. Ciddi bir tehdit algısı içerisinde olan ve Türkiye'nin müttefikliğini kaybetmek istemeyen Fransa, Hatay'ın önce bağımsızlığına sonra da Türkiye'ye katılmasına razı olmuştur.

İran ile, zaman zaman gerginliğe de sebep olan, sınır sorunları yapılan görüşmeler ve antlaşmalarla çözüme kavuşturulmuştur. Daha sonra Saadabad Paketi'yle, İran'ın da dahil olduğu, bölge ülkeleri ile ilişkiler daha da ileri bir seviyeye taşınmıştır.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

- TBMM Tutanak Dergisi (TD), D: 1, YY: 2, C: 9, B: 1, O: 2, 1 Mart 1921.
TBMM TD, D: 1, YY: 3, C: 18, B: 1, O: 3, 1 Mart 1922.
TBMM TD, D: 1, YY: 1, C: 1, B: 8, O: 1, 1 Mayıs 1920.
TBMM TD, D: 2, YY: 3, C: 10, B: 1, O: 2, 1 Kasım 1924.
TBMM TD, D: 1, YY: 1, C: 1, B: 2, O: 2, 24 Nisan 1920.
TBMM TD, D: 4, YY: 4, C: 19, B: 20, O: 3, 28 Aralık 1933.
TBMM TD, D: 5, YY: 3, C: 13, B: 1, O: 2, 1 Kasım 1936.

SÜRELİ YAYINLAR

- Akşam
Ulus
Vakit

TELİF - TETKİK YAYINLAR

Akçora, Ergünöz, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, 335-363.

Akdevelioğlu, Atay, Ömer Kürkçüoğlu, “Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 204-212.

Akdevelioğlu, Atay, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 357-369.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, C. I, İstanbul 1970.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Bayraktar, Bayram, “Atatürk’ün Orta Doğu Politikası”, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BAYRAKTAR-Bayram-ATAT% C3% 9CRK% E2% 80% 99% C3% 9CN-ORTA-DO% C4% 9EU-POL% C4% B0T% C4% B0KASI.pdf>, (E. T. : 29.03.2018).

Bayur, Hikmet, “Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün Dış Siyaseti”, *Türkler*, C. 16, Edt. H. Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 244-255.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, *Akademik Bakış*, C. 9, S. 18, (2016), 33-44.

Bozkurt, Gülnihal, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/G%C3%BClnihal-BOZKURT-Atat%C3%BCrk-D%C3%B6nemi-T%C3%BCrk-D%C4%B1%C5%9F-Politikas%C4%B1.pdf>, (E. T. : 29.03.2018).

Çufalı, Mustafa, “Lozan Sonrası Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)”, *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Edt. Adem Çaylak vd, Savaş Yayınevi, Ankara 2012, 239-255.

Duran, Hasan, Ahmet Karaca, “Tek Parti Dönemi Türk – Arap İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 3, (2011), 203-216.

Erdal, İbrahim, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paketi”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 34. (2012), 77-88.

Gönlübol, Mehmet, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, 3-28.

Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, 3-133.

Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 784-796.

Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu, “Sancak (Hatay) Sorunu”, *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 279-292.

Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay'ın Türkiye'ye Katılması”, *Türkler*, C. 16, Edt. H. Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 685-690.

Keleş, Zülal, “Musul Meselesi”, *Türkler*, C. 16, Edt. H. Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 609-624.

Köni, Hasan, “Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış”, *Ankara Ü. Atatürk Yolu Dergisi*, S. 4, Ankara, 1989, 535-539.

Oran, Baskın, “Lozan Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 215-238.

Özgiray, Ahmet, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, 301-313.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I (1936-1938)”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, 365-429.

Sökmen, Tayfur, *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, İstanbul 1999.

Talas, Mustafa, “Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk’ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” Politikası”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, (2004), 339-354.

Thobie, Jacques, “Atatürk ve Dış Siyaseti”, Çev. İbrahim Güler, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 11, S. 22, (2012/2), 169-177.

Uzgel, İlhan, “Türk Dış Politikasının Oluşturulması”, *Türk Dış Politikası*, Edt. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, 73-93.

Yalçın, Semih, “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, 315-333.

Yılmaz, Mustafa, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)”, *Türkler*, C. 16, Edt. H. Celal Güzel vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 579-596.